

МОВА ПУБЛІЦИСТИЧНОГО І ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

УДК 811.161.2'373.422

Н. С. Голікова

ТИПИ ПАРОНІМІЧНОЇ АТРАКЦІЇ В МОВІ ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

Проаналізовано типологію паронімічної атракції, що в художньому дискурсі Павла Загребельного є значущим лінгвостилістичним засобом репрезентації мовомислення автора. Визначено семантичні компоненти та комунікативно-прагматичні смисли у структурі цілісних значень атрактантів.

Ключові слова: паронім, атрактант, художній дискурс, адресант, адресат, прагматичний смисл, контекст.

Проведен анализ типологии паронимической аттракции, являющейся в художественном дискурсе Павла Загребельного важнейшим лингвостилистическим средством репрезентации авторского языкового мышления. Определены семантические компоненты и коммуникативно-прагматические смыслы в структуре целостных значений аттрактантов.

Ключевые слова: пароним, аттрактант, художественный дискурс, адресант, адресат, прагматический смысл, контекст.

The article analyzes the typology of paronymic attraction, which is an important stylistic means of author's language representation in P. Zahrebelnyi's artistic discourse. It determines the semantic components and communicative-pragmatic meanings in the structure of the units of attraction.

Keywords: paronym, unit of attraction, artistic discourse, sender, addressee, pragmatic meaning, context.

У сучасній науці явище атракції вивчають представники різних галузей, зокрема філософії, психології, фізіології, фізики, математики. Проблема постає актуальною і для мовознавства, у межах якого атракцію найчастіше визначають як зближення, притягання одних мовних одиниць до інших. Розглядаючи історію використання терміна «атракція» у мовознавчій традиції, Ю. Полтавець зазначає, що активне дослідження системних відношень лінгвальних елементів, тісних взаємозв'язків між ними, розпочате в середині ХХ ст., спричинилося

до виділення структурного аспекту атракції та класифікації явища на такі різновиди: фонетичний, морфемний, лексичний, синтаксичний [7, с. 135]. Натомість ще в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. класичні зразки послідовного вивчення фонетичного та синтаксичного зближення мовних одиниць продемонстрували зарубіжні науковці Я. Грімм [13], Р. Ллойд [14], Ф. Тенней [15], а у вітчизняній лінгвістиці в цей період О. Потебня розглянув граматичну атракцію у відомій праці «Из записок по русской грамматике» [9]. «Вивчаючи граматику мови на художньому матеріалі, – зауважує О. Скоробагатова, – О. Потебня першим серед вітчизняних мовознавців обґрунтував принцип структурної щільності і співвідносності всіх елементів мови» [10, с. 46].

Протягом останніх десятиліть українські дослідники, спираючись на нові наукові парадигми, описують різні типи атракції, зокрема й лексичну. Достатньо уваги вже приділено чи не найпродуктивнішому її різновиду – паронімічній атракції, яку активно студіюють переважно в поетичному мовленні (О. Бірюкова [2], Н. Дащенко [5], Г. Сюта [12]), рідше – у публіцистиці, газетних і рекламних текстах (О. Ємець [6], Ю. Полтавець [8]). Художню прозу в межах цієї проблеми майже не досліджено, хоч, на думку Ю. Бельчикова, паронімічна атракція є показовим явищем не лише для поезії, народної творчості, а й для художньої прози та публіцистики [1, с. 368]. Не зверталися науковці до питання паронімічної атракції й у зв'язку з мовотворчістю патріарха української літератури П. Загребельного. Однак уважне прочитання й опрацювання романів відомого белетриста переконує в тому, що це явище потрібно розглядати з-поміж тих мовностилістичних засобів, які маркують увесь художній дискурс письменника.

У статті ставимо за мету проаналізувати пароніми-атрактанти в мові історичних романів П. Загребельного, об'єднаних як твори того самого літературного напрямку в єдиний ідейно-тематичний цикл. Основним завданням дослідження є опис типології репрезентантів контекстуальної паронімічної атракції з опертям на систематизацію їх за структурою, семантикою, функціями та комунікативно-прагматичним навантаженням.

Як відомо, у сучасній лінгвістиці паронімічну атракцію трактують по-різному. Попри певні досягнення в цій галузі, проблема всебічного охоплення явища досі належить до однієї з найсуперечливіших і недостатньо вивчених в українському мовознавстві. Досить енергійно

її розроблюють представники лінгвостилістики та культури мови переважно у зв'язку з поняттям мовностилістичної норми, що в художньому дискурсі загалом не завжди відповідає узвичаєному вживанню слів-паронімів, які є основою досліджуваної стилістичної фігури. Розглядаючи різні вияви паронімічної атракції в літературному тексті, лінгвісти наштовхуються на низку питань, які постають через неоднозначне потрактування самих паронімів, що їх, починаючи з 60–70-х років минулого століття, розглядають то як належні до однієї частини мови спільнокореневі слова з частковою звуковою подібністю, то як різнокореневі слова, поєднані помилково (народна етимологія) або спеціально (парономазія) у мовленні (про такі тенденції щодо визначення паронімів згадує Ю. Бельчиков [1, с. 368]), то як випадково близькозвучні споріднені або неспоріднені слова, на чому наголошують, наприклад, автори «Словника паронімів української мови» [11, с. 4]. Вузьке та широке розуміння паронімії лише засвідчує складність і багатство її природи, однак це не заважає мовознавцям і надалі розширювати горизонти самого явища під час аналізу лексем і граматичних форм, фонетично й семантично схожих у контексті.

Попри труднощі, які виникають у процесі виділення та класифікації слів-атрактантів, є всі підстави стверджувати, що в будь-якому художньому творі різнотипні пароніми виконують передусім асоціативно-образну функцію і слугують предметом неабиякої уваги з боку читачів-адресатів, викликаючи в їхній свідомості численні комунікативно-прагматичні смисли. Стилістичним прийомом, що полягає у спеціальному зближенні слів, які мають звукову подібність, дуже часто послуговувався П. Загребельний. У художньому дискурсі письменника паронімічна атракція відповідає двом найважливішим критеріям: 1) свідомому зближенню слів, що мають схожу форму вираження; 2) okazіональному зближенню паронімів.

Вивчаючи паронімічну атракцію в поезії, у публіцистиці тощо, дослідники звертаються передусім до праць В. Григор'єва [3; 4], у яких, як слушно зауважує Г. Сюта, розроблено базову на сьогодні типологічну класифікацію паронімічних структур, які в комплексі репрезентують стильову норму паронімізації поетичної мови. Дослідниця спирається на критерій диференційованості фонетичного складу зближуваних слів й акцентує три основні формально-структурні типи атрактантів: вокалічні, консонантні, метатетичні [12, с. 82].

У мові історичних романів П. Загребельного наявні поодинокі випадки вокалічної (*вознесення і вознесіння*), а також епентичної (*городки і городи; безвадний – безвладний*), протетичної (*посел – осел; скрип і рип*) і контамінованої (*можні й важні; пройде-проїде; спізнав, упізнав; темнощі і тайнощі*) паронімічної атракції. Натомість консонантні типи атрактантів трапляються частіше, наприклад: *безволосий – безголосий; биятика – пиятика; глухота – глупота; голод і холод; гуки й тюки; гучно-бучно; дзеньки та бреньки; дика й дивна; заміри – наміри; зваба і звада; нестримна – невтримна; потоки й потопи; пундики-мундики; сполуки та споруди; стуки-гуки; тикав і микав; туди й сюди* тощо. Такі атрактанти утворюють переважно парні сполучення слів (ПСС) – поєднання двох лексем, що в контексті зазнали фразеологізації й семантичного зближення. Фонетична структура паронімів зазначених різновидів є максимально наближеною, вона різниться лише одним-двома голосними або приголосними звуками, що змінюють один одного в парах слів або вставляються в середину лексеми чи додаються на початку слова.

Принципу структурної щільності абсолютно відповідають і ті контекстуальні ПСС, що, на перший погляд, репрезентують у бінарному поєднанні лише морфемні варіації спільнокореневих слів, наприклад: *закуска-перекуска, козак-некозак, радники-порадники, вертання й повертання, обмови й намови, погнобити й пригнобити, припаси і запаси, справа і розправа, щастя і нещастя* тощо. Проте вони є вкрай важливою й найпродуктивнішою константою художнього дискурсу П. Загребельного в межах аналізованого явища. Називаючи переважно той самий денотат, письменник, послуговуючись морфемно-паронімічною атракцією, має змогу виразити його різні ознаки водночас, підсилити значущість або інтенсивність факту, висловити й диференціювати власне ставлення до нього, а також привернути увагу читачів-адресатів до стилістичної фігури та спрогнозувати виникнення в їхній свідомості очікуваних прагматичних смислів.

Наприклад: *Але ж не розвіємось, а провіємось і станемо золотими зернами історії свого народу, його ім'ям і славою* (5, с. 194); *Хіба неоднаково – довкола лукаві царедворці, підніжки трону, підхлібці і під'їдці, радники й порадники, помічники й підпомічники...* (5, с. 643); *...час був не для згадувань і не для нагадувань* (2, с. 297); *Ствердилася й утвердилася* (Роксолана. – Н. Г.) *в дітях – і вже не мала відступу* (3, с. 288); *Вона* (Хуррем. – Н. Г.) *співала і приспівувала,*

сміялася і присміювалась, споглядаючи його (султана. – Н. Г.) *знетямливість* (3, с. 169); *Ні з кого вибрати, нікого добрати* (4, с. 461); *Він* (Маркерій. – Н. Г.) *спробував одступити, позадкувати, але враження було таке, мовби жінка не підступає до нього, а обступає звідусіль...* (4, с. 515); ... *знов* (князі. – Н. Г.) *ділили й переділювали* землі (4, с. 600) тощо.

Досліджуючи паронімічну атракцію в українській поетичній мові другої половини ХХ ст. у зв'язку з фоностилістичною нормою, Г. Сюта наголошує на тому, що «семантична взаємодія атрактантів помітно інтенсифікується при їх входженні у структури експресивного синтаксису» [12, с. 84], до яких зараховують, зокрема, нанизування мовних одиниць, що утворюють стилістичну фігуру (ампліфікацію або градацію). Якщо в поетичному мовленні відповідно до критерію міні-тексту митці поєднують пароніми в короткі, найчастіше парні ряди, то в прозі нормативним є нанизування кількох атрактантів в одному реченні, як-от: ...*а Дулібові якось воно все змішувалося в одне, він думав про своє, для нього зливалося в нерозривність: Ігор, і город, і гори, і горе* (4, с. 38).

Багатокомпонентна атракція по-особливому маркує художній дискурс П. Загребельного в тому випадку, коли в одній конструкції автор уживає низку спільнокореневих слів, що різняться префіксами. Наприклад: ... (жебраки. – Н. Г.) *плакали, скиглили, ридали, ревли: «Хлібця! Їсти! Дайте! Подайте! Віддайте!»* (4, с. 268); *Боже, єдиний, всюдисущий, всемилостивий! Поможі, допоможі, підпоможі, спроможі, споможі!* (3, с. 167); *Посадовити скрізь таких сповірених, перевірених, передовірених* (1, с. 484); *Все життя – в підкидного. Накидають, обкидають, закидають* (5, с. 662) тощо.

Наведені приклади багатокомпонентної атракції, що увиразнюють мову різних історичних романів («Смерть у Києві», «Роксолана», «Диво», «Я, Богдан»), не лише структурно та семантично, а й функційно споріднені: вони утворюють стилістичну фігуру градації, кожен наступний складник у межах якої підсилює та дещо змінює значення попереднього завдяки варіативним префіксам, що своєю семантикою вносять нові (інші) компоненти (диференційні семи) у лексичне значення нанизуваних слів. Такий стилістичний прийом адресати сприймають як цілісне контекстуальне утворення, безпомилково розпізнаючи комунікативно-прагматичні стратегії адресанта, розшифровуючи його наміри та сподівання.

Не складно розшифрувати задум письменника і в такому контексті: – *Хіба я (Іваниця. – Н. Г.) сказав про саму траву? Аби я тут та трава, а вже по ній походять чийсь ноги, ніженьки, ноженята, ноженя-тонька!* (4, с. 252). Удаючись до нанизування спільнокореневих атрактантів, у структурі яких нанизуються демінутивні суфікси, автор, без сумніву, досягає поставленої мети: у свідомості адресатів виникають однозначні прагматичні смисли, адже кожен читач розуміє, що лише безмірно закоханий може ословити свої палкі почуття за допомогою низки конотативних лексем пестливо-зменшувального змісту.

Однією із найхарактерніших для мовостилію П. Загребельного є фоностилестична гра слів-атрактантів, що в мові його історичної прози функціонують okazіонально, утім, мають значний експресивний потенціал. Письменник експериментує, створюючи етимологічно прозорі в контексті літературно-художній антропоніми: *Четвертий Микола звався Кудинник, ще звано його Упийником, бо багато пив, а також Убийником, бо нестомно хвалився, скільки людей убив* (4, с. 239); ... а другий – підступний і хитрий [...] – *Брюховецький-Бреховецький* (5, с. 469); *Знов виринув Семко Забуський-Забудський* (5, с. 607); *А рука й далі виводила, групуєчи слова в химерні комбінації: Тая Зикова. Т. Аязикова. Таязик Ова (щось екзотичне, мов Іма Сумак або що). Таязиков А. (Чоловік? Справді, якийсь чоловік маскується під жінку, щоб кинути шмат голої правди?) Та Язикова (тобто та, що показує язика...)* (1, с. 265); стилізуєчи мову персонажів під народну творчість: ...*невідповідність дощів порі року мимоволі наvertsала Євпраксію на спогад забутої вже давно розповіді Журининої. Мовляв, дощі пускає глухий янгол. Бог йому каже: «Йди туди, де чорно», а він, не розчувши, падає, «де вчора», Бог: «Йди туди, де просять», а той сипле, «де косять», Бог: «Йди туди, де ждуть», а той лє, «де жнуть»* (2, с. 290); *Поvertsалася (Оляндра. – Н. Г.) – хіхи-сміхи, круть-верть – та й знов ішла з новим дружинником* (4, с. 250).

У низці контекстів паронімічна атракція постає виразником то світлого гумору: *Наші хлопці стрільці-брідиці, застрелили жабу на колодиці, а мишу на коробці* (4, с. 414); *Тут сидіти треба тиш-ком та нишком, бо... – Тишкатиму та нишкатиму, – засміявся Маркерій* (4, с. 637); *Звуть його якомсь шур-бур-фюр... І не вимовиш...* (1, с. 116); *Какора п'яно погукував на зустрічних: – У, як ся? – А так ся, – відповідали йому. – Чого ж би то? – А того ж би. – Та й що ж? – Та й те ж* (1, с. 153), а то й важкої іронії: *Я посел, а ти осел безго-*

ловий (4, с. 648); ... не вірила (Євпраксія. – Н. Г.) більше ні в які веселоці після всього, що зазнала там, за горами, в землі, званій цими веселими воронцями мовби насмішувато: **Манія**. І вже й вона не була імператриця германська, а просто: **манська**. Імператор же міг зватися хоч і **маніяцьким** імператором або ще простіше: **маніяком** (2, с. 236).

У художньому дискурсі П. Загребельного, крім спільно- та різнокореневих атрактантів, що почасти утворюють парні сполучення слів із сурядним синтаксичним зв'язком, які в контексті можуть бути контактними або дистанційними, а також нанизувань найчастіше споріднених лексем, що репрезентують багатокomпонентну паронімічну атракцію, функціонують і численні атрактанти, які демонструють граматичне варіювання слів, так само маркуючи й увиразнюючи мовостиль письменника. Їх виділення та всебічне дослідження в літературно-художній спадщині П. Загребельного є перспективним для наукових розвідок.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Бельчиков Ю. А.** Паронимия. Парономазия / Ю. А. Бельчиков // Лингвистический энциклопедический словарь [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Сов. энцикл., 1990. – С. 368.
2. **Бірюкова О. О.** Лінгвостилістичні особливості української діаспорної поезії 60–80-х років ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук / О. О. Бірюкова. – К., 2004. – 20 с.
3. **Григорьев В. П.** Поэтика слова. На материале русской советской поэзии / В. П. Григорьев. – М. : Наука, 1979. – 343 с.
4. **Григорьев В. П.** Словотворчество и смежные проблемы языка поэта / В. П. Григорьев. – М. : Наука, 1986. – 255 с.
5. **Дашенко Н. Л.** Паронімічна атракція в українській поезії 60–80-х років ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук / Н. Л. Дашенко. – К., 1996. – 20 с.
6. **Ємець О.** Семантика та стилістичні функції паронімії у художніх, газетних і рекламних текстах / О. Ємець // Семантика мови і тексту : матеріали Х Міжнародної конференції. – Івано-Франківськ : Видавець Третяк І. Я., 2009. – С. 90–92.
7. **Полтавець Ю. С.** Історія та вживання терміна «атракція» в мовознавчій традиції / Ю. С. Полтавець // Вісник Маріупольського державного ун-ту: Сер. : «Філологія». – Маріуполь, 2012. – Вип. 7. – С. 132–138.

8. **Полтавець Ю. С.** Типи паронімічної атракції в сучасній українській газетній періодиці [Електронний ресурс] / Ю. С. Полтавець. – Режим доступу : <https://www.google.com.ua/>
9. **Потебня А. А.** Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Просвещение, 1968. – Т. III: Об изменении значения и заменах существительных. – 551 с.
10. **Скоробагатова О. О.** Теорія граматичної атракції О. О. Потебні в дослідженні граматики віршового тексту / О. О. Скоробагатова // Мовознавство. – 2015. – № 6. – С. 46–51.
11. **Словник** паронімів української мови [уклад. Д. Г. Гринчишин, О. А. Сербенська]. – К. : Освіта, 2008. – 320 с.
12. **Сюта Г. М.** Фоностилістична норма в українській поетичній мові другої половини ХХ століття / Г. М. Сюта // Мовознавство. – 2012. – № 3. – С. 80–87.
13. **Grimm J.** Über einige Fälle der Attraction / J. Grimm // Abhandlungen der Königlich Akademie der Wissenschaften zu Berlin. – Berlin : Druckerei der Königl. Akademie der Wissenschaften, 1859. – S. 1–31.
14. **Lloyd R. J.** Phonetic attraction / R. J. Lloyd. – Liverpool : Turner and Dunnett, 1888. – 152 p.
15. **Tenney F.** Attraction of mood in early Latin / F. Tenney. – Lancaster : Press of the New era printing company, 1904. – 59 p.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. **Загребельний П. А.** Диво / П. А. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2006. – 638 с.
2. **Загребельний П. А.** Євпраксія / П. А. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2002. – 382 с.
3. **Загребельний П. А.** Роксолана / П. А. Загребельний. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. – 800 с.
4. **Загребельний П. А.** Твори : в 2 т. / П. А. Загребельний. – К. : Дніпро, 1984. – Т. 2 : Смерть у Києві. Первоміст. – 664 с.
5. **Загребельний Павло. Я, Богдан** / П. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2008. – 672 с.

Надійшла до редколегії 22.06.2016